

Raxmonberdiyev Sherdorbek Shuxratali o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik” fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada islom huquqi va undagi sud tizimi hamda islom huquqida arbitrajning o‘rni va uning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan sulhning ahamiyati izchil o‘rganildi. Bugungi kunda jinoyatlar va huquqbuzarliklar soni ortib borgani sari, bunga muvofiq tarzda sudlov hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimi ham kengayib bormoqda. Shu bilan birga, murojaatchilar huquqlarini to‘laqonli ta‘minlash hamda ularga tanlov imkoniyatini berish uchun muqobil - mediatsiya va arbitraj kabi sudlar tashkil etildi. Ushbu sudlar bugungi kunimizda ham xalqaro doirada ham ichki yurisdiksiyada keng miqyosda faoliyat yuritib kelmogda. Arbitraj sudining bugungi kunda tutgan o‘rni va ahamiyatini hamda islom olami va huquqidagi o‘rni haqidagi tahlillar va izlanishlar ushbu maqolaning asosini tashkil etdi. Maqolamiz keng qamrovli bo‘lishi hamda tushunarligi va aniqliligi ortishi uchun rivojlangan Arab hamda Islom davlatlari va Milliy davlatchiligimizdagi arbitraj sudlari va ularning faoliyati, shuningdek ushbu tizimda sulhning ahamiyati batafsil yoritildi. Arbitraj haqida chuqurroq ma‘lumotga ega bo‘lish maqsadida chet el va mamlakatimiz olimlari va professor-o‘qituvchilarining ilmiy ishlari, izlanishlaridan, jurnal-gazetalardan va internet manbaalardan shuningdek, milliy va chet el qonunchiligidan keng foydalanildi.*

Kalit so‘zlar: *Sulh, arbitraj, shariat, hakamlik*

I. KIRISH

Chet el jurnallariga nazar tashlasak, arbitraj sudi ikki taraflar o'rtasidagi nizoli va bahsli holatlarning xolis bo'lgan uchinchi taraf tomonidan hal etilishidir. Nizoning har ikki tomoni odatda hakamlikni ya'ni arbitraj sudini tanlashga oldindan kelishib olishlari va hakamlik sudyasining qaroriga rioya qilishlarini tasdiqlashlari kerak. Dastlabki bosqichlarda, o'rta asrlarda, Yevropada arbitraj savdogarlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish uchun ishlatilgan⁵. Lekin hozirda uning vakolat doirasini qaysidir ma'noda "chegara bilmas" desak ham bo'ladi. Shuni ham unutmashimiz kerakki, hakamlik sudlari Yevropa mamlakatlari orasida keng tarqalgan nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish vositasi sifatida 80% dan ortiq nizolarni hal qilmoqda. Savdogarlar o'rtasidagi nizolarni, bahsli holatlarni hal qilishga qaratilgan arbitraj sudining, bugungi kundagi maqomi va vakolat doirasi ancha kengaygan. Hozirda tijorat, mehnat, fuqarolik munosabatlari, xalqaro nizolar hamda tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keladigan iqtisodiy nizolarni hal qilishga qaratilgan. O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, ushbu turdagi

⁵ <https://www.britannica.com/>

hakamlik sudlari oila, mehnat, ma'muriy munosabatlarni tartibga solmasligi mustahkamlab qo'yilgan⁶.

II. Arbitrajning izohi

“Arbitraj” atamasi fransuzcha, “arbitrage”- hakamlar sudi, bunda tomonlar o‘zlari saylab qo‘yadigan yoki o‘zaro kelishuvga binoan, qonunda belgilangan tartibda tayinlanadigan arbitrlarga (hakamlarga) murojaat qiladi⁷. Ushbu atamaning asosi “arbitr” bo‘lib, bu “hakam”, “hakamlar guruhi” ma‘nolarini anglatadi.

III. Arbitraj – Qadimgi Arabistonda

Arbitraj, qaysidir shaklda, Arabistonda ming yillar davomida amalda bo‘lgan. Islomdan oldingi Arabistonda qabilalar nizolarni ishonchli va hurmatli deb hisoblangan neytral uchinchi shaxsga havola qilish orqali hal qilar edi. Nizolarni hal qilishning bu shakli keyinchalik Islom tomonidan tan olingan va tasdiqlangan va Payg‘ambar Muhammad S.A.V payg‘ambar bo‘lishdan oldin ham, keyin ham shaxsiy fazilatlarini

tufayli hakamlik qilish so‘ralgani haqida hikoyalar mavjud. Qur‘onda arbitraj haqida ham ishora qilingan va targ‘ib qilingan, eng aniq 4:35 oyatida shunday deyilgan: “Agar er-xotin o‘rtasida ixtilof bo‘lishidan qo‘rqsangiz, uning oilasidan bir hakam va uning oilasidan bir hakam yuboring. Agar ular yarashishni xohlasalar, Alloh ularni birlashtiradi”. Qur‘on va Sunnat nizolarni tez va ehtiyotkorlik bilan hal qilishning afzalliklarini qayta-qayta ta‘kidlaydi va sudlar mavjud bo‘lmagan bir paytda hakamlik jarayoni bunga erishishning

yagona vositasi edi⁸. Demak, arbitraj islomdan oldin ham mavjud bo‘lgan va keyinchalik, islom dini ta‘sirida sayqallashib borgan. Bundan tashqari islomning asosiy to‘rt mazhabi ham uni tan olgan, qo‘llanilishida tafovutlar bo‘lishiga qaramay. Hanafiy mazhabida, arbitraj tomonidan chiqarilgan hukm sud hukmiga qaraganda kamroq kuchga ega, Hanbaliylar esa, sud hukmi bilan bir pog‘onaga qo‘yadi. Yaqin Sharq davlatlari ham arbitrajdan foydalanadi va uning hukmlarini majburiy deb hisoblashadi. Shunisi ahamiyatliki, so‘nggi yillardagi islohotlar natijasida, Bahrayn, Dubay va Qatar kabi Yaqin Sharq davlatlarida zamonaviy arbitraj qonunlarini topish mumkin. Buning barchasi Islom olamida avvaldan bo‘lib kelgan nizolarning tinch yo‘l bilan hal qilish imkoniyatini beruvchi Hakamlik sudlariga bo‘lgan e‘tibor va talabning yuqoriligidir.

IV. Arbitrajdagı muammolar

⁶ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2006-yil 16-oktabr, O‘RQ-64-son

⁷ <https://qomus.info/oz/encyclopedia/a/arbitraj/>

⁸ Cases referenced Soleimany v Soleimany [1999] QB 785. First Published in Global Arbitration Review, Volume 6 Issue 3

Yuqoridagi o'zgarishlarga qaramay, Musulmon mamlakatlarida arbitraj qarorlarini ijro etishni qiyinlashtiruvchi bir nechta omillar bor. Bilamizki, arbitraj sudlari ma'lum bir kodeks yoki normalar bilan o'z faoliyatini mustahkamlamagan. Hakamlar nizolashayotgan tomonlarning tushintirishlari hamda o'zaro tuzilgan shartnoma, hujjatlari asosida ishni hal qiladi. Natijada, ayrim kuzatilgan holatlarda qarorlar shariat printsiplariga zid kelib qolmoqda. Bunday holatda norozi tomon davlat sudlariga murojaat qilishining natijasida, arbitraj chiqargan qarorlar bekor qilinishi holatlari kuzatiladi. Misol uchun, BAA ning Fuqarolik kodeksi 3-moddasida, nikoh, meros va nasl-nasab va suverenitet bilan bog'liq masalalar, savdo erkinligi, boylik muomalasi, xususiy mulkchilik qoidalari va jamiyat asoslanadigan boshqa qoidalar va asoslar Islom shariatiga zid bo'lishi mumkin emas⁹. 1988-yil 6-iyulda imzolangan "Xalqaro savdo arbitraji" to'g'risidagi Nyu York konvensiyasiga bugungi kunda ko'plab Islom davlatlari qo'shilgan. Ushbu konvensiyaga ko'ra, konvensiya a'zolari uchun arbitraj chiqargan qarorlar ijro etilishi majburiydir, lekin konvensiyaning V2(b) normasiga ko'ra, arbitrajning qarori mamlakatning davlatchilik siyosatiga zid kelsa, u yuridik kuchga ega bo'lmaydi. Lekin konvensiya qanday holatlar davlatchilikka zid ekanligi haqida ma'lumot bermagan. Demak, agar Islom davlatlariga taalluqli nizolarda arbitraj foiz(ri'bo)ga oid bahsli holatlarda Islom davlatiga qarshi qaror chiqarsa, katta ehtimol u ijrosiz qolib ketadi.

V. Shariat

Shariat hayotning barcha jabhalarini axloqiy va ijtimoiy tartibga solib, jinoiy va fuqarolik masalalarini qamrab oladi. Mo'minlarning har bir xatti-harakati Islom qonunlariga muvofiq bo'lishi va undan kelib chiqadigan axloqiy me'yorlarga rioya qilishi kerak. Mojarolarni hal qilish musulmonning asosiy ishlaridan biri bo'lib, u farz qilinganidek, tinch yo'l bilan va bu ular o'rtasidagi muammolarni hal qilishning eng yaxshi yo'li deb e'lon qilindi. Arbitraj va do'stona aholi punkti (sulh) arab va islom jamiyatlarida uzoq tarixga ega va ularning ildizlari islomgacha bo'lgan Arabistonda joylashgan. Sulh nizolarni hal qilishning istalgan shaklidagi afzal natija va jarayondir. Sulh yoki murosaa so'nggi paytlarda ko'p hollarda muqobil muammoni hal qiluvchi vositaga aylanib bormoqda. Bu nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish uchun nizolashayotgan tomonlar o'rtasidagi o'zaro kelishuvdir. Ko'pchilik sulh faqat fuqarolik ishlarida qo'llaniladi, deb hisoblaydi. Lekin, islom huquqida sulh jinoyatda ham qo'llaniladi, ayniqsa qotillik va tan jarohati olish holatlarida¹⁰.

O'z-o'zidan ma'lumki, arbitraj turli nizolarni hal qilishda qo'llaniladigan chuqur ildizlarga ega tarixiy vositadir va davlat sud tizimidan, hattoki davlatning o'zidan ham oldin paydo bo'lgan. Arablar, islomdan oldin, shuningdek, boshqa bir qancha qadimiy jamoalar nizolarni hal qilish usuli sifatida arbitrajni bilishgan va foydalanganlar. Arbitrajga murojaat qilish islomgacha bo'lgan davrda ixtiyoriy bo'lib, tomonlarning

⁹ https://lexemiratidotnet.files.wordpress.com/2011/07/uae-civil-code_english-translation_.pdf

¹⁰ Journal of Philosophy, Culture and Religion - An Open Access International Journal Vol.1 2013

erkin tanlashiga qoldirilgan. Qabiladagi nufuzli kishilar esa, hakamlik(yarashtiruvchi) vazifasini bajarganlar. “Sulhu”ning lingvistik ma’nosi nizoni tugatish; uning huquqiy ma'nosi - bu sodir bo'ladigan shartnoma.

Arbitraj (tahkim): ixtiyoriy hakamlik, nizolashayotgan tomonlar o'z ishini hal qilish uchun hakam tayinlaydi.“Tahkim”ning lisoniy ma’nosi kimnidir qozi qilib tayinlash va ishni hal qilish uchun tayinlashdir. Hakamlik uchun matniy asos Qur'ondan keladi, unda Alloh taolo aytadi: "Agar buzilishdan qo'rqsangiz. Ularning (er va xotin) o'rtasida o'z qavmidan bir hakam va uning qavmidan bir hakam tayinlang. Bu oyat haqida Qurtubiy aytadi: “Bu oyat [dinda] hakamlik sobit bo'lganiga dalildir”. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning ishlarida ham Sa'd ibnning hakamligidan mamnun bo'lganliklarini tasdiqladilar. Arbitraj shakli, garchi Shofi'iy maktabi eng universal echimni taklif qiladi. Shofi'iy mazhabiga ko'ra, ikki yoki undan ortiq kishi hukm qilish uchun malakali hakam tanlashi mumkin. Hanafiy mazhabida esa, Bu mazhab ulamolari arbitrajning shartnomaviy xususiyatiga urg'u berishadi va arbitraj yuridik jihatdan agentliklar va yarashuvlarga yaqin. Ularning fikricha, hakamlik sudyasi agent sifatida ishlaydi. Uni tayinlagan bahsli shaxs nomidan. Hanafiy maktabi arbitraj o'rtasidagi yaqin aloqani ta'kidlaydi va murosaga keladi. Shunday qilib, ular uchun arbitraj qarori sud qaroridan ko'ra yarashuvga yaqinroqdir. Sud qaroriga qaraganda kamroq kuch hisoblanadi. Shofi'iy maktabiga ko'ra, arbitraj bor yoki yo'qligidan qat'i nazar, yuridik amaliyotdir. Biroq, bu maktabga ko'ra, hakamlarning lavozimi sudyalarnikidan pastroq, chunki ushbu maktab ostidagi hakamlar chiqargan qarorlar bekor qilinishi mumkin. Hanbaliy mazhabi ostida hakam tomonidan chiqarilgan qaror bir xil majburiyatga ega. Molikiylar arbitrajga katta ishonchga ega bo'lib, ular taraflardan biri buni qabul qilishi mumkin.

VI. Sulh

Islom jinoyatida sulhning qo'llanilishi haqida batafsil to'xtalishdan oldin, qonunda jinoyatning mohiyatini tushunish uchun jinoyatning tasnifini muhokama qilish kerak bo'ladi. Islom jinoyat huquqidagi jinoyatlar va jazolar doimiy va ixtiyoriy ikki toifaga bo'linadi. Birinchi toifaga hadd va qisas jazolari kiradi. Hadd: qo'shish (ko'plik: hudud) ilohiy qonun bilan belgilangan o'zgarimas jazoni bildiradi.

Aksariyat huquqshunoslarning fikricha, hudud jinoyatlari quyidagilardan iborat:

- zino (noqonuniy jinsiy aloqa qilish),
- o'g'irlik, qazof (zinoga yolg'on ayblov),
- mast qiluvchi moddalar ichish,
- hirabah (magistral talonchilik),
- baghy (isyon),
- ridda (murtadlik)¹¹.

¹¹ For further details on *hudud* crimes, see: ‘Awdah, *al-Tashri' al-Jina'i al-Islami* Vol.1, p.79 & Vol.2, p.345, Abu Zahrah, *al-Uqubah*, Dar al-Fikr al-'Arabi, Cairo, p.56.

Shuni aytib o'tish joizki, hudud jazolarida sulh masalasi ko'rilmaydi, chunki hudud belgilangan. Hudud jazolarini tayinlashda sulh yoki boshqa holatlar hisobga olinmaydi. Bir marta jinoyatchi hadd jinoyati bilan ayblangan bo'lsa, sudyaning belgilangan jazolarni tayinlashdan boshqa tanlovi yo'q. Agar jabrlanuvchi rozi bo'lsa ham, qozi hadd jazosini olib tashlay olmaydi yoki engillashtira olmaydi. Shunga qaramay, agar jinoyatni isbotlashda zarracha bo'lsa ham shubha bo'lsa, hadd jazosi qo'llanilmasligi mumkin. Had jazosida biron bir asosli shubha topilsa, had jazosi belgilanmaydi va uning o'rniga ta'zir jazosiga tushirilishi mumkin.

Tarixdan ma'lumki, arbitraj nizolarni hal qilishning eng samarali usuli hisoblangan. Chunki, arbitrajning adolatli qarorlari natijasida minglab insonlar, lashkaru-askarlar imon qolgan vaziyatlar bo'lgan. VII asrda xalifa Ali ibn Abu Tolib hamda Muoviya ibn Abu Sufiyon o'rtasida mojaro kelib chiqadi. Ikkisining ham katta lashkari bo'lgan. Qonli jang kutilgan bir paytda, hukmdorlar kelishgan holda ikkita betaraf hakam ishtirokida mojaroga tinchlik bilan barham berishga qaror qilishgan. Bizning tariximizda ham bunday voqealar bo'lgan. XV asrda bunday vazifani Xoja Ahror Valiy bajaradi. Mamlakat, el-yurt boshiga katta tashvishlar tushgan paytlarda din ulamolaridan biri Xoja Ubaydulloh Ahror musibatlarini daf qilish yo'lida bir necha bor jonbozlik ko'rsatgan edi. 1454-yilda Hirot hokimi Abulqosim Bobur Movarounnahrda bostirib kirib, Samarqandni qamalga olganida Xoja Ubaydulloh Ahror mojaroga qat'iyon aralashib, raqiblarni yarashtirdi¹². Aynan shu holatlar hozirgi kundagi arbitraj sudlarining poydevorini tashkil etgan.

VII. Malayziyada hakamlik

Sulh Malayziyada, ayniqsa, musulmonlar orasida nizolarni sudga olib chiqmasdan hal qilish usuli sifatida keng qo'llaniladi. An'anaga ko'ra, Ketua Kampung (qishloq rahbari) ziddiyatli tomonlar o'rtasida vositachi hisoblanadi. Ketua Kampung (qishloq rahbari) ishni tahlil qiladi va tinch yo'l bilan hal qilish uchun maslahat beradi. Aksariyat hollarda tomonlar kelishmovchilikni oila a'zolari va oqsoqollariga topshiradilar. Ushbu amaliyot odatda nikoh o'rtasidagi nizolarda qo'llaniladi, bu obro'ni saqlash va oila institutini saqlab qolish uchun e'lon qilinmaydi. Biroq, ta'kidlanganidek, amaliyot faqat nikoh va diniy masalalar bo'yicha ayrim turdagi ishlar bilan cheklanadi. Shu bois, Malayziyadagi musulmonlar jamiyati o'rtasida sulhni hal qilish usuli sifatida foydalanish taklif etiladi. Hozirgi vaqtda ko'pchilik ishlar umumiy huquq tizimi bilan tartibga solinadi. Tizimning o'zi vaqt va yuqori xarajat talab qiladigan qarama-qarshilik tufayli ishlarni hal qilishda juda kamligi isbotlangan. Xuddi shunday, sulh Malayziyadagi musulmonlar uchun muqobil sifatida ishlatilishi mumkin. Sulh tushunchasi vositachilik (hakamlik)ka o'xshaydi, chunki u nizoni betaraf uchinchi shaxs yordamida tinch yo'l bilan hal qilishni o'z ichiga oladi. Afsuski, Malayziyadagi musulmonlarning ko'pchiligi sulh tushunchasi haqida ma'lumotga ega emas. Ko'pchilik

¹² Darslik 2017-yilda F. Sultonov tomonidan barcha mavzular qayta ishlangan bo'lib, 21,22,23,34,35,40-mavzular yangidan yozildi. 137-b

nizo yuzaga kelganda g'arbiy sud tizimiga yoki boshqa muqobil nizolarni hal qilishga murojaat qiladi. Demak, Malayziyadagi musulmonlar ogohligini oshirish va uni tatbiq qilishni jonlantirish uchun sulh ilmini berish kerak. Malayziyadagi maktablar va ilmiy muassasalarda sulhning ma'lum bir fanini taklif qilish orqali sulh haqida xabardorlik va bilim berish mumkin. O'quv dasturida sulhning barcha turlari, ayniqsa vositachilik(hakamlik) haqida umumiy va qisqacha muhokamalar bo'lishi kerak. Unda sulhning umumiy tushunchasi, uning uslublari, axloqi va protsedurani o'tkazishdagi yondashuvlari bo'lishi kerak. Kurslardan tashqari, sulh zobiti bo'lishga qiziqqan odamlarga o'qitish kerak. Tibbiy e'tiborsizlik holatlarida nizolarni hal qilish usuli sifatida sulhni targ'ib qilish uchun dasturlar o'tkazilishi mumkin¹³.

Table

Statistic of Court in Semenanjung Malaysia Year 2014 (as at 31 December 2014)¹⁴

Courts	Type of Cases	Balance Carry Forward	Number of Cases Registered	Number of Cases Disposed	Balance Carried Forward
High Court	Civil	49,824	100,314	104,428	45,710
	Criminal	2,927	4,648	4,450	3,125
Sessions Court	Civil	15,949	42,877	44,145	14,681
	Criminal	7,038	36,428	36,412	7,054
Magistrate Court	Civil	48,762	260,136	261,607	47,291
	Criminal	20,336	144,350	142,785	21,901

VII. Janubiy Afrikada Arbitraj

Janubiy Afrikada muqobil nizolarni hal qilish Rim-Gollandiya va ingliz huquqi modellarini joriy etishdan oldin ham mavjud edi. Arbitrajning kelib chiqishi shu tariqa noaniqligicha qolmoqda. Ishlab chiqilgan Janubiy Afrika Arbitraj qonunining tahlili Ingliz va Rim-Gollandiya qonunlari ta'siridan kelib chiqqan holda, bu mavjud sud tizimiga alternativa sifatida tashkil etilgan. Chunki taraflarga bahsli munozaralarni tez va adolat bilan hal qilish

¹³ Wahed, H. (2015). Sulh: Its Application in Malaysia. *IOSR Journal of Humanities and Social Science Ver. II*, 20(6), 71-79.

¹⁴ YAA Tun Arifin Bin Zakaria. (2015). Speech by YAA Tun Arifin Bin Zakaria Chief Justice of Malaysia at the Opening of the Legal Year 2015, 10 January 2015 Main Hall, Ministry of Finance, Precint 3, Putrajaya. *MLJ*, 1, cxxxiii.

lozim edi. Ingliz huquqiga ko'ra, ixtiyoriylik uchun jamoaviy aloqalar asos bo'lgan. Savdogarlar va hunarmandlarning arbitraj kelishuviga rioya qilishlari va uning qarorlarini hurmat qilgan holda ijro etishlari mustahkamlab qo'yilgan¹⁵.

Bugunki kunda esa, Arbitraj - Janubiy Afrikada tijorat nizolarini hal qilishning yaxshi tashkil etilgan va mashhur mexanizmi hisoblanadi. Arbitrajning mashhurligi 2017-yilda Janubiy Afrika xalqaro arbitraj qonunining kuchga kirishi bilan sezilarli darajada oshdi Ushbu uzoq kutilgan rivojlanish Janubiy Afrikada o'tkaziladigan xalqaro arbitrajlar sonining sezilarli darajada oshishiga olib keldi va Janubiy Afrikani muhim mintaqaviy arbitraj markazi sifatida targ'ib qilishga qaratilgan tashabbuslarning rivojlanishini rag'batlantirdi. Janubiy Afrikada arbitraj qonunchiligi, amaliyoti va tartibini modernizatsiya qilish arbitrajning ichki darajada ham, mintaqada ham, shuningdek, kengroq xalqaro arbitraj kontekstida rivojlanishini rag'batlantirmoqda. Mahalliy arbitraj qonunchiligi hali modernizatsiya qilinmagan va 1965 yildagi Arbitraj qonuni (Mahalliy arbitraj to'g'risidagi qonun) bilan tartibga solinishda davom etmoqda, garchi tez orada ichki arbitraj bo'yicha yangi qonunlar paydo bo'lishi kutilmoqda.

VIII. ADRning afzalligi

Zamonaviy dunyoda ADR(Alternative dispute resolutin) tijorat huquqida eng keng tarqalgan, ammo bir qator mamlakatlarda uning mexanizmlari fuqarolik protsessida ham qo'llaniladi. ADR sudda ishlarni ko'rish tartibiga nisbatan kamroq rasmiy protsedura bo'lib, yuzaga kelgan nizolarni hal qilishda sud tizimi yukini sezilarli darajada engillashtirishga imkon beradi. ADR dan foydalanishning asosiy shartlari quyidagilardir:

- konfliktda ishtirok etayotgan tomonlar o'rtasidagi mavjud munosabatlarni saqlab qolish, nizoni muzokaralar yo'li bilan hal qilish istagi borligi;
- yechim yakuniy va barcha tomonlar uchun qoniqarli bo'lishi uchun;
- uzoq muddatli munosabatlarni saqlab qolish yoki tugatish zarurati tufayli (masalan, oilaviy nizolarda, qo'shnilar va sheriklik munosabatlarida) nizoni eng kam og'riqli vositalar yordamida hal qilish zarurati paydo bo'ladi;
- konflikt ishtirokchilari o'rtasida bir nechta protseduralar mavjud yoki nizo murakkab;
- vaziyat yuqori darajadagi maxfiylikni yoki tomonlar o'rtasida alohida muhokama qilishni talab qiladi;
- konflikt sud protsessida nizoning bevosita ishtirokchilariga qaraganda ko'proq ishtirokchilarning manfaatlariga daxldor bo'lsa;
- nizoni hal qilish xarajatlarini kamaytirish zarurati;
- tomonlar nizoni kamroq rasmiy ravishda hal qilishni xohlashadi;
- tomonlar mojaroni tezda hal qilmoqchi.

¹⁵ Rim-Gollandiya va ingliz huquqi modellarini joriy etish

Hozirgi vaqtda ADR(Alternative Dispute Resolution) ning afzalliklari orasida, yuqorida ko'rsatilganlarga qo'shimcha ravishda, shuningdek:

- vaqt va pulni tejash imkoniyati;
- ziddiyatli vaziyat ustidan nazoratni tomonlarga qaytarish;
- tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni buzadigan sud jarayonlaridan qochish;
- norasmiylik,
- moslashuvchanlik,

- tomonlarning nizoni adolat doirasida, shu jumladan uni hal qilish to'g'risidagi qarorni ijro etishni talab qilmasdan hal qilish uchun qo'shimcha imkoniyat¹⁶. Haqiqattan ham arbitraj ko'proq erkinlik va imkoniyatlar bera oladi taraflar uchun. Xalqaro tijorat nizolarida milliy sudlarga nisbatan milliy neytral arbitrlarga ustunlik beriladi, chunki ko'pincha milliy sudlar xorijiy tomonlar ishtirokidagi nizolarda yetarlicha betaraf emas degan fikr mavjud. Umuman olganda, arbitraj moslashuvchan hisoblanadi. Sudlarda vujudga keladigan qiyinchiliklar va kechikishlarni odatda arbitrajda oldini olish mumkin, bunda tomonlar va hakamlik sudyasi tomonidan sanalarni tartibga solish va kelishish ancha oson bo'ladi. Bundan tashqari arbitraj rasmiylikdan qochadi. Aksariyat xalqaro va mahalliy arbitraj tashkilotlarining qoidalari sud jarayoniga qaraganda kamroq rasmiy va moslashuvchan tartiblarni nazarda tutadi. Shuningdek, Arbitraj muhokamasining xususiy bo'lishi ko'pincha afzallik hisoblanadi, ayniqsa nizo tomonlar nozik va maxfiy deb hisoblaydigan masalalarni o'z ichiga olgan bo'lsa. Eng asosiysi, tomonlar ko'pincha tomonlarga yoki nizoning mohiyatiga e'tibor bermasdan tayinlangan sudyadan ko'ra, kelishilgan tartib bilan belgilanadigan hakamlik sudyasiga ega bo'lishni afzal ko'radilar. Bundan tashqari, hakamlik sudyasi hakamlik muhokamasi boshlanishida tayinlanadi, holbuki, masalalar ko'pincha sudyaga sud jarayonining ancha kechroq bosqichida topshiriladi. Shuning uchun, odatda, arbitrajda sud muhokamasidan ko'ra samaraliroq ishlarni boshqarish mavjud.

IX. XXI asrda Arbitraj

Shu tariqa butun dunyoda ommalashgan nizolarni hal qilishning muqobil varianti sifatida Arbitraj sudlari bizning yurimizga ham kirib kelgan va o'z faoliyatini yuritib kelmoqda. 2006-yil 16-oktabrda qabul qilingan “Hakamlik sudlari to'g'risidagi” qonunning qabul qilinishi ilk qadam bo'lgan desak, adashmagan bo'lamiz. Qonunga ko'ra, Arbitraj fuqarolik-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni, shu jumladan tadbirkorlik subyektlari o'rtasida kelib chiqadigan iqtisodiy nizolarni hal qiluvchi nodavlat organ hisoblanadi¹⁷. Shu bilan birga, 1997 yildan beri amalda bo'lgan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi fuqarolar huquqlarini sud orqali himoya qilishni ta'minlaydi. Yuqoridagi qonun kuchga kirgandan so'ng ushbu kodeksga

¹⁶ Islambe, R. (2020). GENESIS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Review of law sciences*, (November Exclusive issue), 7-20.

¹⁷ O'zbekiston Respublikasining qonuni, 16.10.2006 yildagi O'RQ-64-son

o'zgarish kiritildi. Hozirgi kunda jismoniy va yuridik shaxslar hakamlilik sudlariga buzilgan huquqlari yuzasidan murojaat qilishlari mumkin.

X. XULOSA

Arbitraj tushunchasi islom huquqida yangilik emas. U muzokara, vositachilik, murosaga kelish va murosaga kelishdan iborat bo'lgan sulh deb nomlanadi. Sulh islom huquq tizimining bir qismidir. Bu tushuncha Qur'on va Rasululloh S.A.V.ning hadislarida qo'llab-quvvatlanadi. Bu islomgacha bo'lgan davrdan to hozirgi kungacha amalda bo'lgan. Bu sud jarayoniga murojaat qilmasdan tomonlarni do'stona, tez va arzon hal qilishni ta'minlaydigan samarali vositadir. Shunday qilib, sulh Islom davlatlaridagi musulmonlar o'rtasidagi ishlarni hal qilishning yangi alternativi sifatida targ'ib qilinishi kerak.

FOYDALANILGAN MANBAALAR:

- [1] <https://www.britannica.com/>
- [2] O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2006-yil 16-oktabr, O'RQ-64-son
- [3] <https://qomus.info/oz/encyclopedia/a/arbitraj/>
- [4] Cases referenced Soleimany v Soleimany [1999] QB 785. First Published in Global Arbitration Review, Volume 6 Issue 3
- [5] [https://lexemiratidotnet.files.wordpress.com/2011/07/uae-civil-code-english-translation .pdf](https://lexemiratidotnet.files.wordpress.com/2011/07/uae-civil-code-english-translation.pdf)
- [6] Journal of Philosophy, Culture and Religion - An Open Access International Journal Vol.1 2013
- [7] For further details on *hudud* crimes, see: 'Awdah, *al-Tashri' al-Jina'i al-Islami* Vol.1, p.79 & Vol.2, p.345, Abu Zahrah, *al 'Uqubah*, Dar al-Fikr al-'Arabi, Cairo, p.56.
- [8] Darslik 2017-yilda F. Sulonov tomonidan barcha mavzular qayta ishlangan bo'lib, 21,22,23,34,35,40-mavzular yangidan yozildi. 137-b
- [9] Wahed, H. (2015). Sulh: Its Application in Malaysia. *IOSR Journal of Humanities and Social Science Ver. II*, 20(6), 71-79.
- ¹ YAA Tun Arifin Bin Zakaria. (2015). Speech by YAA Tun Arifin Bin Zakaria Chief Justice of Malaysia at the Opening of the Legal Year 2015,
- [10] January 2015 Main Hall, Ministry of Finance, Precint 3, Putrajaya. *MLJ*, 1, cxxxiii.
- [11] Rim-Gollandiya va ingliz huquqi modellarini joriy etish
- [12] Islambe, R. (2020). GENESIS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Review of law sciences*, (November Exclusive issue), 7-20.
- [13] O'zbekiston Respublikasining qonuni, 16.10.2006 yildagi O'RQ-64-son